כרכום חורפי Crocus hyemalis פורח בחבל הים-תיכוני (דצמבר 2017)

כתב: **אבי שמידע**

כרכום חורפי *Crocus hyemalis* (איריסיים) הוא גיאופיט בעל פקעת הפורח ללא גבעול תפרחת, בצמוד לפני האדמה. העלים צרים, דמוי מחטי אורן, ופס לבן מכסיף במרכזם. הפרח לבן, בעל 6 עלי עטיף, בנוי צינור דק וארוך היורד אל מתחת לפני האדמה עד ראש הפקעת. גודלו של העטיף שמעל פני הקרקע הוא 35-55 מ"מ, צורתו דמוית כוסית והיא נפתחת לרווחה ביום שמש מלא; כאשר פותחים את העטיף ומתבוננים בתוכו (אין לקטוף!) מתגלה בבסיסו כתם צהוב-חלמון המכוון, כנראה, את החרקים אל מקום הצוף והאבקה. שלושת האבקנים בעלי זירים קצרים ומאבקים ארוכים באורך של 4-6 מ"מ שצבעם שחור. כאשר המאבקים מבשילים הם נפתחים וגרגרי אבקה צהבהבים מכסים חלק מהמאבק השחור. במרכז הפרח עמוד עלי יחיד העולה מהשחלה התחתית הטמונה עמוק באדמה בראש הפקעת, כ-3-5 ס"מ מתחת לפני האדמה; בערך בגובה של שליש כוסית העטיף, עמוד העלי מתחלק לאונות דקיקות רבות: אלה הן הצלקות המפוצלות לאונות דקיקות רבות וצבען כתום.

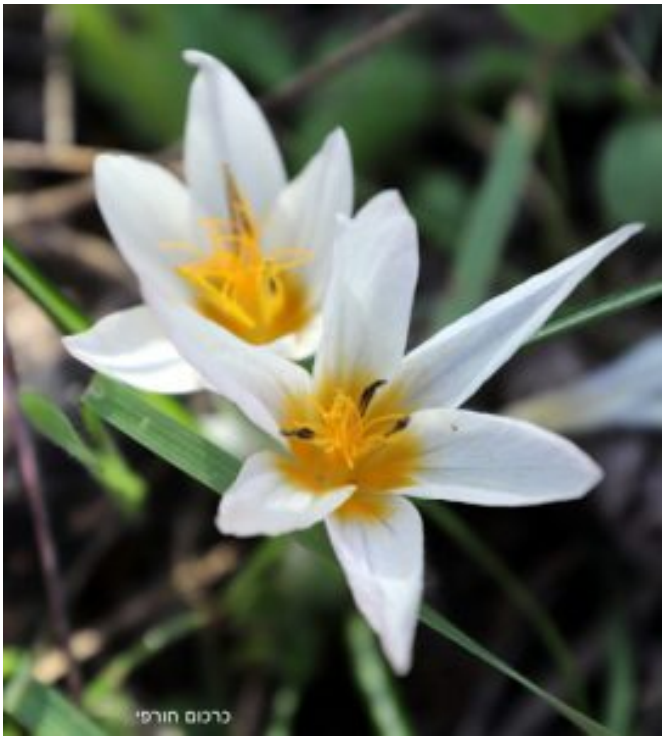

כרכום חורפי. צילמה: ערגה אלוני ©

לכל פקעת של **כרכום חורפי** בוגר מספר פרחים הפורחים לרוב בסירוגיות כאשר בממוצע נמצא לרוב רק שני פרחים פורחים בו-זמנית. ניצן הפרח בוקע את הקרקע במשך הלילה ונפתח תמיד בשעות הבוקר; משך הפריחה של כל פרח הוא בממוצע 4.5 ימים, כאשר ביום הראשון לפריחה הפרח נסגר בשעות הערב ונפתח מחדש למחרת בבוקר. החל מיום הפריחה השלישי הפרח נשאר פתוח כל שעות היום והלילה. הפרח הזקן "נשכב" מאוזן על הקרקע ואינו נובל בבת אחת; הוא שוכב במשך 1-2 ימים על הקרקע ותורם לראווה של כתם הפריחה של הפרט, בדומה לדגם הפריחה במיני הסתוונית אך עם משך זמן קצר יותר.

כרכום חורפי
מימין - קבוצת פרחים, פרח זקן "שוכב" על הקרקע. צילם: עוזי פז ©
משמאל - העלים הצרים עם פס בהיר במרכזם. צילם: גדי פולק ©
להגדלה - לחצו על התמונות

הפרח פרוטאנדרי, כלומר קודם מבשילים האבקנים ורק לאחר מכן מבשילות הצלקות. כמות האבקה בכל מאבק בשל גדולה ביותר וניתן לראות דבורי-דבש הבאות במיוחד בשעות הבוקר ואוספות בשקידה את האבקה. פרט לדבורי-דבש ולמין מיוחד של אנדרנה שחורה נדיר למצוא חרקים אחרים המבקרים בפרחי הכרכום. זאת על אף הפרסומת הגדולה של העטיף והריח האופייני החזק העולה מהפרח בעת האנתזיס (הזמן בו אברי הזכר והנקבה בשלים וזמינים). מבין מיני חרקים אחרים המבקרים לעתים בפרחי הכרכום, באות נקבות של זבובי רחף לאכול אבקה המספקת חלבון הדרוש להן להבשלת הביצים לפני ההטלה. מבקר נדיר ביותר הוא רפרף הדבקה אותו ניתן לראות בשעות הדמדומים פורש חדק ארוך מאוד (3.6 ס"מ) ומגיע עימו עד צינור הפרח המכיל צוף דליל.

כרכום חורפי פורח לאחר הגשמים הראשונים בחודש נובמבר ובמשך חודש דצמבר. לעומת מיני כרכום אחרים **כרכום חורפי** פורח לרוב יחד עם עלים. בשנה בה הגשמים מאחרים אפשר לפגוש אוכלוסיות של **כרכום חורפי** שהתחילו לפרוח גם ללא עלים, ואלה מצטרפים לפרחים לקראת סוף הפריחה. במשך החורף מבשיל בשחלה הטמונה בקרקע בראש הפקעת פרי מטיפוס הלקט המכיל זרעים חומים גדולה אשר בראשם גופיף שומני (אלאיוזום). עם התייבשות הקרקע בחודש מרץ מתארך עוקץ הפרי ("נושא הפרי") שבין הפקעת והשחלה. כאשר הקרקע היבשה נסדקת נפתח ההלקט בפני הקרקע והזרעים נחשפים בקשוות ההלקט המפושק, אך אינם מתפזרים כמעט. נמלת-הקציר המוצאת את ההלקטים הבשלים מגייסת את חברותיה אשר נושאות את הזרעים לקן כאשר רק הגופיף השומני בראש הזרע (אלאיוזום) נאכל. הזרעים עצמם, אשר ככל הנראה רעילים לנמלים – מושלכים בטבעת הגורן מסביב לקן. בכך כנראה עוזרת נמלת-הקציר להפצת זרעי הכרכום אך רק למרחקים קצרים.

בית גידול ותפוצה בישראל: **כרכום חורפי** נפוץ מאוד באזורים סלעיים בשטחים פתוחים, בבתות ובחורש פתוח, בשטחים הרריים בכל החבל הים-תיכוני: בגליל, בכרמל ובהרי המרכז הוא גדל בדרך כלל על אדמת טרה-רוסה או אדמת רנדזינה כהה בקרקע שעומקה מעל 5 ס"מ היכולה לאגור ולשמור רטיבות קרקע במשך ימים רבים.

שמות: השם העברי הוא תרגום של השם המדעי. המילה "כרכום" מקורה בשפה הפרסית ופירושה צהוב. שם זה ניתן לסוג כי ממנו מופק תבלין הזעפרן שצבעו צהוב. שם המין מתאר את עונת הפריחה שלו – בחורף המוקדם, אחרי הגשמים הראשונים. שם הסוג המדעי הוא צורתו הלטינית של השם הפרסי העתיק של הצמח המתאר צבע צהוב. תואר שם המין *hyemalis* משמעותו בלטינית – חורפי. השמות הערביים: זעפרן, ארגאטה, בזייזי, בסילה.

פולקלור ומסורת: הכרכום נזכר בתנ"ך פעם יחידה, בשיר השירים, כאחד מצמחי הבושם אשר בגן שלמה. הביטוי "התכרכמו פניו" – פנים שהצהיבו כצבע תבלין הזעפרן המופק מהכרכום. פתגם ערבי מהגלבוע אומר-" בחודש אדר, לקט את הכרכום לילה ויום" ומשמעו כי עונת איסוף פקעות הכרכום קצרה. על חשיבותו של הכרכום כצמח מאכל מעידים שמו – "בטאט אל פקיר"- תפוח האדמה של העניים.

שימושים: מצלקות מין התרבות **כרכום הגינה** *Crocus sativus* מכינים את התבלין זעפרן – כרכום, שבו מתבלים מזון. כמו כן, פקעות הכרכום נאכלות צלויות באש או מבושלות.יש לזכור כי הצמחים אסורים בקטיף וכל שכן בעקירת הפקעות. ניתן לגדלם בגינה ולהשתמש בפקעות.

מינים קרובים: עוד שני מיני כרכום לבני פרחים בארצנו – **כרכום גיירדו** *Crocus aleppicus* לו אבקנים צהובים (ולא שחורים) המחליף את **כרכום חורפי** בגולן בצפון מזרח הגליל-העליון וברכס נפתלי. מין כרכום נוסף בעל עטיף לבן הוא **כרכום צהבהב** *Crocus ochroleucus* אשר האבקנים שלו לבנים (אך נקרא "צהבהב" על שם הכתם הצהוב בבסיס הכותרת (כתם זהה קיים גם ב**כ.חורפי** וב**כ.גיירדו**). מין זה גדל בשקעים לחים ובחורש לח בגליל ובגולן. באזור חוף הכרמל על גבי רכסי הכורכר גדל תת-מין מיוחד של **כרכום גיירדו** (תת-מין חופי) אש אופייני לו גוון חיצוני סגלגל בעטיף הכותרתי. תת-מין זה הוכרז כטקסון בסכנת הכחדה (ראו בספר האדום, שמידע ופולק, 2007).

מימין – כרכום גיירדו. צילמה: ערגה אלוני ©
משמאל – כרכום צהבהב. צילמה: אראלה הרי ©
להגדלה – לחצו על התמונות

<u>טיול מומלץ – ביער לביא</u>

יער לביא הוא מרכז נופש בליבו של יער נטוע מדרום-מזרח לצומת גולני. כרכום חורפי נפוץ מאוד באזורים סלעיים בשטחים פתוחים, ביער ופורח בחודשים נובמבר ודצמבר. ממרכז הארץ נוסעים אל מחלף גולני בכביש 65. פונים מזרחה (ימינה) לכיוון טבריה. כ-500 מ' אחרי המחלף פונים דרומה (ימינה) בדרך עפר טובה לכל סוגי רכב אל היער. אחרי נסיעה קצרה מגיעים אל אזור של חניונים ומתקני נופש. כאן מחנים את הרכב ויוצאים לסיור ברגל. כרכום חורפי נפוץ מאד בסלעים במקומות שטופי שמש בכל רחבי היער. כמו כן נפוצים כאן מיני צמחים אחרים הגדלים בסלעים בחבל הים- תיכוני

אתרים נוספים לביקור וצפיה בפריחת כרכום חורפי:

בגליל העליון – חורבות ר'בטיה בין הר מירון לחורפיש.

בכרמל – שמורת נחל מערות.

בהרי ירושלים – שמורת מערת התאומים.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: שמידע א 2017 כרכום חורפי Crocus hyemalis פורח בחבל הים-תיכוני (דצמבר 2017), פורחי החודש, כתב-עת "כלנית" מספר 4.
https://www.kalanit.org.il/crocus-hyemalis-12-17

עוד בכלנית על כרכומים

כרכום גיירדו חופי – תת-מין אדום הפורח בחוף הכרמל (דצמבר 2016)

כרכום החרמון – צמח חודש מרחשוון תשע"ז

פורח בהר הנגב הגבוה – כרכום השבכה תת-מין רמון (אוקטובר 2015)